Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Fakulta humanitných vied

*Kamila Brtková*

# *Osobnosť Márie Rázusovej-Martákovej na pozadí recepčnej tradície*

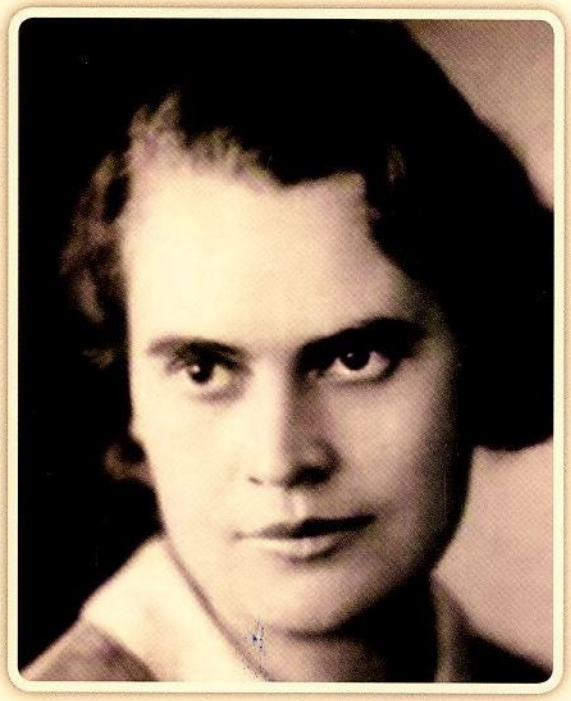

BELIANUM

**Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici**
**Fakulta humanitných vied**

Kamila Brtková

# Osobnosť Márie Rázusovej-Martákovej na pozadí recepčnej tradície

BELIANUM

2013

Autorka: © Mgr. Kamila Brtková, PhD.

Recenzenti: prof. PhDr. Edita Gromová, CSc.
Doc. PhDr. Marta Kováčová, PhD.

Vydavateľ: BELIANUM. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela
v Banskej Bystrici
Fakulta humanitných vied
2013

ISBN 978-80-557-0592-7

# OBSAH

Na úvod ..... 4

Aktuálny stav výskumu skúmanej problematiky ..... 8

Martákovej životný príbeh a spisovateľkina pôvodná tvorba ..... 17

Prekladateľka Mária Rázusová-Martáková
v kontexte slovenských dejín prekladu ..... 24

Krátka sonda do Martákovej prekladateľskej produkcie
pre deti a mládež ..... 33

Gribojedovove *Útrapy z rozumu* v slovenskom preklade ..... 38

Niekoľko poznámok k interpretácii Dostojevského románu *Idiot* ..... 45

Nekrasovova poéma *Komu sa v Rusku dobre žije* v preklade Márie
Rázusovej-Martákovej. Niekoľko faktov ..... 55

Na margo Martákovej úvah o spisovnom jazyku ..... 65

Na záver ..... 70

Abstrakt : *Prekladateľská osobnosť Márie Rázusovej-Martákovej*
*na pozadí recepčnej tradície* ..... 72

Abstract*: Translation personality Mária Rázusová-Martáková*
*on the background of theborrowing tradition* ..... 74

Výber z použitej literatúry ..... 77

Pramene ..... 80

Príloha ..... 81

# NA ÚVOD

Národnopolitický, sociokultúrny a literárny systém na Slovensku vytvoril aj na začiatku 20. storočia podmienky, ktoré ovplyvňovali prekladateľskú tvorbu. Ruská literatúra mala v tomto smere osobité postavenie − kvantitatívne patrili preklady z ruskej a neskôr sovietskej literatúry, aj keď vždy z rozličných dôvodov, k najširšie zastúpeným. Postupné udomácňovanie sa literatúry ruskej proveniencie logicky prispievalo k zvyšovaniu kvality prekladov. Jedna za druhou sa objavovali výrazné prekladateľské osobnosti, tvorili sa prekladateľské koncepcie. K zvyšovaniu kvality prekladov v nemalej miere prispela aj inštitucionalizácia slovenského prekladateľstva. K spracúvaniu dejín slovenského prekladu sa slovenská vedecká špička dostala až na sklonku 20. storočia. Na mape dejín slovenského prekladu sa však stále nachádzajú „biele" miesta. Jedným z takýchto miest je aj život a dielo prekladateľky, kultivovanej poetky a prozaičky, publicistky, autorky divadelných hier a redaktorky Márie Rázusovej-Martákovej (1905 − 1964).

V prvotnej predstave o monografii figurovala myšlienka spracovať nielen Martákovej životný príbeh, ale i jej celú pôvodnú a prekladovú tvorbu, kritiky a recenzie, zmapovať polemiky a diskusie na rôzne témy, do ktorých sa počas svojho života aktívne zapájala. Monografia mala na základe spomenutého materiálu podať celistvý pohľad na jej súkromný a literárny život, na obdobie a podmienky, v akých žila a tvorila, na všetko, čo ju ovplyvnilo a na čom ona zanechala pečať. Takáto úloha je nepochybne veľkou výzvou, ale po dôkladnom preskúmaní materiálu, ktorý sa týka tejto významnej osobnosti slovenského kultúrneho života, to napokon nebolo možné. Veď napríklad len fond Márie Rázusovej-Martákovej v Archíve literatúry a umenia v Národnej knižnici Matice slovenskej v Martine, ktorý skompletizovali v roku 2002, obsahuje približne tritisíc archiválií – fotografií, úradných listín, rukopisov, korešpondencie a iných, pričom ani zďaleka nepredstavujú všetok materiál. Tému sme napokon zúžili na popis a interpretovanie toho, čo prináša pozostalosť v už spomínanom fonde Márie Rázusovej-Martákovej, aby skúmané zdroje mohli slúžiť ďalšiemu bádaniu v tejto oblasti. Pozornosť venujeme aj mapovaniu prekladateľskej tvorby z ruskej literatúry.

Niet pochýb, že Mária Rázusová-Martáková predstavuje významný prínos do slovenskej prekladovej spisby. Jej prekladateľský záber bol veľmi široký, nielen čo do počtu jazykov, ale aj žánrov. Prekladala poéziu aj prózu, divadelné hry, libretá opier, ľudové piesne či rozprávky. Iba z ruštiny

preložila tridsaťtri titulov, z ktorých viac ako polovica vyšla v rovnakom počte vydaní. Básnické nadanie a skúsenosti naplno rozvinula v prekladoch poézie. K ruskej poézii, ktorú slovenskému čitateľovi svojím prekladom priblížila, patria: Lermontovove básne *Kozácka uspávanka* (1940), *Na smrť Puškina* (1940), *Prorok* (1940), *Sen* (1940), básne S. Maršaka, A. M. Lapteva, Nekrasovovu poému *Komu sa v Rusku dobre žije* (1953). Z prózy spomeňme preklady diel F. M. Dostojevského a jeho románov *Idiot* (1945) a *Ponížení a urazení* (1949), dobovo populárneho Gajdarovho *Čuka a Huka* (1951) či Tolstého *Rozprávky* (1954). Z ruskej drámy interpretovala Gribojedovove *Útrapy z rozumu* (1943), Gogoľovu *Ženbu* (1949), Ostrovského *Snehulienku* (1960). Z francúzskej drámy priblížila slovenskému divákovi Rostandovho *Cyrana z Bergeracu* (1939) a Hugovu drámu *Hernani* (1940). Na dosky slovenských divadiel priniesla aj Verhaerenovho *Filipa II.* (1961). Z češtiny preložila dramatickú báseň J. K. Tyla *Jan Hus* (1955) a Lichého rozprávkovú komédiu *Cínový vojačik* (1961). Zo srbčiny preložila ľudové piesne a prostonárodné rozprávky (vyšli v časopise Slniečko v roku 1936), z nemčiny hrdinské povesti H. A. Stolla – *Kudrun a Nibelungovia* (1960).

Mária Rázusová-Martáková sa literatúrou nielen živila, ale ňou aj žila. Vo vlastnej tvorbe, ktorú venovala predovšetkým deťom, sa inšpirovala spomienkami na detstvo, orientovala sa na citové vzťahy k blízkym. Prvou osobou, ktorá ju výrazne ovplyvnila bola matka, jednoduchá, ale múdra a sčítaná žena. Významne na jej poznanie a vnímanie sveta pôsobil brat, básnik a politik Martin Rázus (1888 − 1937) ako aj jej manžel Ján Marták (1903 – 1982), neskoršie významný pracovník v oblasti kultúry a divadla, dlhoročný správca a pracovník Matice slovenskej v Martine a Slovenskej akadémie vied v Bratislave.

Do literárneho povedomia sa Martáková zapísala najmä ako autorka detskej poézie. Uvádzame niektoré z najznámejších zbierok pre deti: *Pestré kvety* (1932), *Hore grúňom – dolu grúňom* (1934), *Od jari do zimy* (1938), *Plamienočka* (1948), *Farebná záhradka* (1953), *Na veselej posiedke* (1959) a iné. Spomínané básne dodnes vychádzajú v nových vydaniach a výberoch. V jej tvorbe pre deti je významne prítomný humor a fantázia, originálne nápady. V básnickej tvorbe Márie Rázusovej-Martákovej je skromnejšie zastúpená ľúbostná a reflexívna lyrika. Poetkine diela sa prekladali do češtiny, maďarčiny aj nemčiny.

Martáková písala literárne profily, kultúrno-spoločenské črty, úvahy, prednášky, správy, zasahovala do odborných polemík o prekladateľskom

umení a jazyku. Okrem detských časopisov puvblikovala v priebehu desaťročí vo viacerých periodikách, akými boli Politika, Národné noviny, Cirkevné listy, Slovensko, Živena, Matičné čítanie, Kultúrny život či Slovenské pohľady. Táto významná osobnosť obohatila slovenskú kultúru nielen svojou tvorbou a prekladmi, ale i článkami o slovenčine (*O prízvučnosti predložiek* (1946), *Dve poznámky...*(1947), *Slovo o slovenčine* (1959), *Pusto tebe, slovenčina...* (1965) a účasťou v odborných diskusiách v oblasti prekladu. Personálna bibliografia obsahuje množstvo recenzií, článkov o tejto poetke a prekladateľke. Jej osobe venovali zaslúženú pozornosť v článkoch či recenziách v jednotlivých obdobiach spisovateľkinho života vedci a literáti ako J. Felix (*K prekladu Cyrana*, 1940), *F.* Hečko (*M. R.-M.,* 1947), V. Kochol (*Problém ľudovosti v básnickom preklade,* 1954), Z. Klátik (*Lyrický impulz Márie Rázusovej-Martákovej,* 1975), S. Šmatlák (*Básnik a dieťa alebo o lyrickom subjekte v detskej poézii,* 1976), S. Lesňáková (*Martákovej prekladová tvorba z ruštiny a jej význam pre kultúrne a spoločenské dianie u nás,* 1977), V. Marčok a mnohí ďalší.

Vzhľadom na rozsah prekladateľkiných aktivít by uskutočnenie pôvodného zámeru spracovať celé prekladateľské dielo presiahlo rámec monografie. Východiskom je preto pohľad na Martákovej tvorbu, pôvodnú aj prekladateľskú, a to cez analyticko-kritický pohľad na niektoré, podľa nášho názoru, významné diela, ktoré preložila z ruštiny. Zároveň kladieme dôraz na súvislosti, ktoré ovplyvnili prekladateľskú činnosť Márie Rázusovej-Martákovej. Myslíme si, že práve v tomto smere bude naša práca prínosom, pretože v Archíve literatúry a umenia Národnej knižnice je skompletizovaný fond z jej pozostalosti, ktorý bolo potrebné preskúmať. Súčasťou výskumu je aj komplexný pohľad na publicistiku, ktorá sa v priebehu desaťročí venovala osobnosti Márie Rázusovej-Martákovej. Uvádzame významné fakty zo života spisovateľky a prekladateľky, poukazujeme na vzťahy s významnými osobnosťami slovenského kultúrneho života, ktoré spolupôsobili pri formovaní je tvorivej osobnosti, kompletizujeme pôvodnú tvorbu a prekladovú tvorbu pre deti. Do prvej časti je zakomponovaná a reflexia spisovateľkinej súkromnej korešpondencie. Ďalej venujeme pozornosť stručnému zhrnutiu analýz niektorých relevantných prekladov z ruskej prózy, drámy a poézie, ktoré sa stali súčasťou slovenského kultúrneho prostredia. Zamerali sme sa na analyticko-kritickú štúdiu prekladov Dostojevského *Idiota*. Z dramatickej tvorby analyzujeme preklad Gribojedovových *Útrap z rozumu.* Z poézie budeme reflektovať preklad Nekrasovovej poémy *Komu sa v Rusku dobre žije*. Ponúkame pohľad aj na polemiky a diskusie v oblasti prekladu, do

ktorých sa Martáková aktívne zapájala, na súvislosti, podmienky, v akých prekladala a v akých jej preklady vznikali. V poslednej časti monografie zhrnieme Martákovej prínos do slovenského prekladu, špecifikujeme typické javy a črty v procese a výsledkoch jej prekladateľskej tvorby aj v konfrontácii s prekladateľkinými úvahami o preklade. Nezabúdame ani na reflexiu ostatných prekladateľov, vedcov a publicistov na Martákovej prínos do slovenskej kultúry a prekladateľského umenia.

# AKTUÁLNY STAV VÝSKUMU SKÚMANEJ PROBLEMATIKY

V prvej kapitole sa usilujeme zhodnotiť aktuálny stav výskumu, ktorý sa týka života a diela prekladateľky, kultivovanej poetky a prozaičky, publicistky, autorky divadelných hier a redaktorky Márie Rázusovej-Martákovej (1905 – 1964). V období, v ktorom žila a tvorila, boli preklady do slovenčiny súčasťou zapájania sa našej literatúry do kontextu inonárodných literatúr a obdobím prijímania podnetov z najväčších svetových literatúr.

Ako sme už v úvodnej kapitole načrtli, preklady z ruštiny tvoria na Slovensku podstatnú a široko zastúpenú zložku prekladovej literatúry, no napriek tomu nie sú dejiny slovenského prekladu ani z ruskej literatúry komplexne spracované. Jedným z relatívne bielych miest je práve osobnosť Márie Rázusovej-Martákovej. V práci sa venujeme ďalšiemu výskumu v tejto oblasti, usilujeme sa skompletizovať doposiaľ napísané a priniesť nové poznatky a zistenia, ktoré by dotvorili doteraz neúplný obraz tejto prekladateľskej osobnosti. Pri našej práci sme vychádzali aj z výsledkov výskumu ostatných bádateľov, ktorí sa životu a dielu Martákovej doposiaľ venovali. V prvej kapitole ponúkame preto súhrn tých najdôležitejších počinov, ktoré pre spracovanie našej témy položili základy, obohatili ju a dovolili nám ju ďalej rozvíjať.

Ak budeme postupovať chronologicky, v prvom rade je potrebné pripomenúť monografiu s názvom *Poetka detstva a bolesti*, ktorú ešte za spisovateľkinho života napísal Zlatko Klátik. Knihu vydalo vydavateľstvo Mladé letá v Bratislave v roku 1957.

Vzájomná korešpondencia s týmto spisovateľom a literárnym vedcom je bohatým zdrojom informácií o osobnosti, životnom údele a tvorbe Márie Rázusovej-Martákovej. Ide o 63 listov z rokov 1952 až 1962. Táto kolekcia listov je prínosom najmä z pohľadu vzniku spomínanej monografie. Zdrojom pre napísanie knihy sa Zlatkovi Klátikovi stali osobné stretnutia so spisovateľkou a popri analýzach a interpretáciách autorkinej tvorby aj listy a rozhovory. V liste z 11. júla 1956 reaguje Martáková na Klátikov úmysel napísať o nej knihu takto: „Čože Vás to pohlo púšťať sa do štúdie o mne?! – Spytujem sa preto, lebo ste už druhý, ktorý prichádzate s podobnou myšlienkou i s návrhom na spoluprácu. A ja, už tretia, už dávno pomýšľam napísať autobiografický román, založený na vnútornom, duchovnom vývoji a ceste človeka zdola nahor. Láka ma to, lebo môj život, hoc navonok

jednoduchý a hladký, bol v skutočnosti vždy plný vnútorných konfliktov a bojov už od malička. Prvému som sa vyhovorila v obave, že to nezvládne a celé bremeno potom padne na mňa. Ale Vy, Vy viete písať, najmä, keď Vám to vyviera z presvedčenia a zo srdca. A preto Vám chcem pomôcť.“[1]

Z korešpondencie sa bádateľ ďalej dozvedá, že Z. Klátik pristupoval k jej osobnosti s významným rešpektom: „V rozhovore s Vami cítil som sa ako žiačik, ktorý musí napnúť všetky svoje sily, aby pred svojím učiteľom nepovedal dajakú hlúposť. Čudné! Stýkam sa aj s inými nadanými alebo inak múdrymi ľuďmi, proste s ľuďmi tak alebo onak nekaždodennými, netuctovými – a tieto pocity nemám!“ [2] Rešpekt ani úcta mu však nebránili utvoriť si na jej život a tvorbu názor odlišný od toho, aký mala autorka: „Naše vzťahy sa vytvárajú tak, že ustavične prechádzajú skúškami a v tých chvíľach si vymieňame aj menej srdečné, ba i tvrdšie listy (menej srdečné v zmysle príjemnosti a nie otvorenosti). Som však presvedčený, že to nemôže pomútiť a narušiť podstatu našich vzťahov, ktoré spočívajú na úprimnosti a dobrej vôli a z mojej strany aj na hlbokej a trvácnej úcte k Vašej osobe a umeleckému dielu.“[3]

A aký postoj zaujala Martáková k výslednému Klátikovmu textu? „I keď sa s Dr. Klátikom v posudku niektorých mojich diel (Jánošíka, Hrdinov, Medovníkového domčeka) napodiv rozchádzame, vážim si jeho prácu. Veď tak ťažko je písať monografiu o žijúcom spisovateľovi. A jednako sa mu podarilo mnohé pravdy vyniesť na svetlo božie, niekde až i mňa prekvapil.“[4]

Autorovi monografie sa v jednom z listov vyznala takto: „Prečítala som Vašu štúdiu už druhý raz a sedím zadumaná. Delia nás roky, skúsenosti, ba i na otázky života hľadíme akoby z dvoch brehov a jednako sme si ľudsky blízki. Ak toľko pekných myšlienok a dobrých citov prebúdza moje literárne dielo, koľko som ho našla u Vás – potom ani moje utrpenie, ani môj zápas, moje víťazstvá a prehry neboli daromné.“[5]

Ďalej Martákovej názor na Klátikovu knižku citujeme z listu p. Dobrovolcovi: „Celkove je dobrá, ale k istým (a pre mňa veľmi významným) mojim dielam pristupoval bez najmenšieho pochopenia, s vopred hotovým

[1] Z listu spisovateľky Z. Klátikovi z 11. júla 1956. Archív literatúry a umenia NK v Martine, sig. 226 E 6.
[2] Z listu spisovateľky Z. Klátikovi z 30. júna 1956. Tamže, sig. 226 E 6
[3] Z listu Z. Klátika spisovateľke z 19. novembra 1957. Tamže, sig. 226 A 27.
[4] Z listu spisovateľky redakcii časopisu Zornička zo 14. januára 1958. Tamže, sig. 226 D 41.
[5] Z listu spisovateľky Z. Klátikovi z 11. júna 1957. Tamže, sig. 226 E 6.

úsudkom (dráma Jánošík), podľa ktorého potom všetko staval do mylného svetla. Ale ja to pokladám len za výsledok takého mladistvého radikálčenia.“[6]

Knižka *Poetka detstva a bolesti* sa z časti stala východiskom aj pri písaní našej monografie, pretože pomohla kompletizovať mozaiku informácií o živote a diele Márie Rázusovej-Martákovej.

Za najväčší prínos na bádateľskom poli v našej oblasti považujeme komplexné spracovanie osobného fondu Márie Rázusovej-Martákovej, ktorý sa nachádza v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine. V rokoch 1984 až 1996 získal Archív literatúry a umenia SNK od Lýdie Martákovej (druhej manželky J. Martáka) rukopisy z pozostalosti Márie Rázusovej-Martákovej. Rukopisy boli skatalogizované v roku 2002 a vedeckej aj laickej verejnosti sa tak ponúka možnosť nazrieť do pramenného materiálu dokumentujúceho život a dielo tejto spisovateľky a prekladateľky.

Množstvo a tematické zameranie dokumentov umožňuje pomerne široký pohľad na život a tvorbu Martákovej. Fond usporiadali a skatalogizovali Magdaléna Brincková a Ivana Weissová. V prácach, v pôvodných aj prekladových, je zastúpená predovšetkým poézia, próza, menej dramatická tvorba a publicistika. Najpočetnejšiu časť fondu tvoria poetické práce. V strojopise a v rukopise sa vo fonde nachádzajú takmer všetky jej knižne vydané zbierky ako aj mnohé jednotlivo publikované básne. Sedem zošitov pôvodných básní z rokov 1915 až 1961 prezentuje témy, nálady, ale aj básnickú „techniku“ Martákovej ako sa v priebehu rokov menila a zdokonaľovala. V próze sú zastúpené rozprávky, vlastné i upravené ľudové poviedky, úvahy. Rozsahom skromnejšia je próza spomienkového charakteru.

Publicistika odráža oblasti jej záujmu. Najčastejšie ide o kultúrno-spoločenské črty, články o slovenčine a umeleckom preklade, o potrebe literatúry v živote dieťaťa, rovnako ako aj úvahy na tému životného prostredia. Fyzicky obmedzovaná ťažkou chorobou sa Martáková nestala ľahostajnou voči svojmu okoliu. Videla znečistené mestá, stavbu nových závodov a ich vplyv na životné prostredie, ale aj pôsobenie týchto faktorov na správanie sa mládeže. Kritickými listami adresne poukazovala na všetko, čo pociťovala ako negatívum. Jej kritike neunikli jazykové zlozvyky v knihách a bežnom živote, v reči mládeže ani vo vyjadrovaní sa literátov. Obdiv a láska k slovenčine boli pre ňu dôvodom na boj za rešpektovanie osobitostí tohto jazyka. V liste, ktorý adresovala Vladovi Uhlárovi, píše: „No dnes už akoby nejaká pleseň napádala samé korene. Ľud zabúda hovoriť prirodzene, kazí si

[6] Z listu spisovateľky p. Dobrovolcovi z 8. augusta 1958. Tamže, sig. 226 E 2.

syntax i slovník, nebezpečne sa šíri neslovenské vykanie a triviálne slová sa povyšujú do hovorovej reči bez toho, aby sa cítil ich nevkus!“[7] Jej postoje sa však nie vždy stretávali s pozitívnou odozvou: „Ostatne sama musíte uznať, že Váš zápal a láska k jazyku niekde viedli priďaleko, k statickému pohľadu na vývin jazyka, k zužovaniu možností lexikálneho obohacovania a pri niektorých príkladoch dosť blízko k purizmu...“[8]

Prekladateľská práca je oblasť, v ktorej popri vlastnej tvorbe žala M. Rázusová-Martáková úspechy. Túto prácu aj sama považovala za objaviteľskú. Prekladateľskú činnosť M. R. Martákovej budeme podrobne rozoberať v ďalších kapitolách monografie, nedá nám však nespomenúť, že najmä pri preklade francúzskych veršovaných drám (Ch. Gounod: *Faust a Margaréta*, É. Verhaeren: *Filip II.*, V. Hugo: *Hernani*, E. Rostand: *Cyrano z Bergeracu*) musela Martáková riešiť prekladateľské problémy dovtedy v slovenskom prekladateľstve neriešené. Francúzske preklady vznikli vo väčšine prípadov bezprostredne pred druhou svetovou vojnou. Vďaka ovládaniu súdobej básnickej „techniky“ sa s nimi prekladateľka vysporiadala a preklady sa zaradili medzi dobovo významné umelecké činy v slovenskej prekladovej tvorbe. Kritika ich radila medzi prvé „moderné“ umelecké preklady veršovaných drám.

Rukopisnú pozostalosť spisovateľky a prekladateľky uzatvárajú tlače a dokumentárny materiál (platové dekréty, vydavateľské a prekladateľské zmluvy, legitimácie, rodný list, vysvedčenia a iné). Z dokumentárneho materiálu stoja za zmienku denníkové zápisy z rokov 1920 až 1931. Jeden z týchto denníkov nazvala *Chaos myšlienok a nálad*. Dňa 31. 12. 1924 si doň poznačila: „Teraz si najvrúcnejšie želám, aby sa vo mne dokonale prebudil básnický talent, aby som sa ponoriť mohla do toho druhého, jasnejšieho sveta, aby som odtiaľ mohla loviť perly a predkladať tomuto špatnému svetu, aby som krásou mohla zakryť vady.“[9] A neskôr, 4. 1. 1937, pri prečítaní zápisov z minulých rokov: „Roky utiekli a poznala som mnohé. Poznala som veľké šťastie, veľkú lásku a veľké utrpenie. Od roku 1929 ma morí reuma... Jedna choroba viaže sa na druhú ako reťaz a neviem, kedy tá reťaz skončí. Neviem, kedy skončí moje utrpenie. Učím sa pokore, odovzdanosti, učím sa poznávať, čo znamenajú slová, obmyť dušu Kristovou krvou. Moja biedna duša, ktorá bola taká blízka pýche, učí sa odpúšťať a učí sa milovať.“[10]

---

[7] Z listu spisovateľky V. Uhlárovi z 8. júla 1954. Tamže, sig. 226 B 39.
[8] Z listu V. Mináča spisovateľke zo 7. júla 1952. Tamže, sig. 226 M 14.
[9] Z rukopisu denníka M. Rázusovej-Martákovej z 31. decembra 1924. Tamže, sig. 226 P 4.
[10] Z rukopisu M. Rázusovej-Martákovej zo 4. januára 1937.Tamže, sig. 226 P 4.